
**ԳԱՂԱՓԱՐԱԽՈՍՈՒԹՅԱՆ ԵՎ ՈՒՏՈՂԻԱՅԻ
ՀԱՐԱԲԵՐԱԿՑՈՒԹՅՈՒՆԸ**

ՄԵՐԻ ՄԻՔԱՅԵԼՅԱՆ

Մարդն անդադար փորձել է ինքնահաստատվել իր համար «օտար» աշխարհում՝ ստեղծելով իրեն հարմար սոցիալական միջավայր, որը, սակայն, մեր օրերում անասելի արագությամբ է փոփոխվում: Կյանքը հեռանկար է, մարդկային մտքի նորանոր կերտվածքներով և նախագծերով ողողված **հնարավորի** իրագործման լայնարձակ հորիզոն: Սոցիալական նախագծերն իրենց հերթին լավ աշխարհ ճարտարակերտելու հնարավորություններ են, որոնց շնորհիվ մարդը քայլ է կատարում սեփական պատկերացումների հանգույն աշխարհաստեղծման ոլորտ: Սոցիալական աշխարհում որոշակի առաջընթաց, զարգացում տեղի է ունենում առկա իրերի կարգի ինչպիսին լինելու գաղափարների անդադար գոյավորման շնորհիվ: Սոցիալական իրականության իմաստավորման փորձերը միշտ շաղախված են այնպիսի պատկերացումների հետ, թե ինչպիսին **պետք է** լինի այն. այստեղից էլ անընդհատ առաջադրվող ուստոպիաների և գաղափարախոսությունների շքերթը: Կյանքի կազմակերպման և կանոնակարգման համար դարեր շարունակ առաջադրվել են բազմաթիվ նախագծեր, որոնք այս կամ այն կերպ ներգործում են մարդու աշխարհընկալման և կենսափիլիսոփայության վրա: Անկախ այն հանգամանքից՝ դրանք մարդուն մատուցում են գիտական ճշմարտություններ և փաստեր, թե ցանկալի և հրապուրիչ գաղափարների մի բույլ են, այնուամենայնիվ մարդը զգում է դրանց կարիքը՝ սեփական պատկերացումները թարմացնելու և նորոգելու համար: Աշխարհը կարծես ուղղորդված հաղորդագրությունների դաշտ լինի, որոնք աննկատորեն ներագրում են մարդու վրա, կանխորոշում նրա վարքն ու մտածողության ձև թելադրում: Ներգործելու նմանատիպ եղանակները շատ բազմաբնույթ են, սակայն դրանց թողած հետքը հասարակության մեջ անհնար է հերքել: Դժվար է պատկերացնել մի հասարակություն, որը բացարձակ անկախ լինի արտաքինից ներագրող գաղափարներից և կյանքն ուղղորդող ուղենիշներից:

Խ. Օրտեգա ի Գասետի դիտարկմամբ՝ մարդկային պատմության ընթացքը սերտորեն կապակցված է տվյալ ժամանակահատվածում հավատալիքների ազդեցության հզորության հետ: Ըստ նրա՝ մարդը համոզմունքների հավաքածու է և առանց որոշակի կենսական կողմնորոշիչների նա չի կարող գործել, ապրել և ընդհանրապես գոյատևել:

Ըստ այդմ՝ նա գտնում է, որ «հենց համոզմունքներն են կառուցարկում մարդուն, մարդն այն է, ինչ իր համոզմունքները»¹: Իսկ հասարակության համար որոշիչ դեր կատարող նման համոզմունքներ ձևավորվում են տարբեր ազդեցությունների շնորհիվ:

Սոցիալական նոր և այլընտրանքային գաղափարներն ուստոպիական նախագծերի, գաղափարախոսությունների տեսքով, որպես հասարակական զարգացումն ապահովող միջոցներ, մշտաբար սահմանապահի պես հսկում են սոցիալական կյանքն ու ամուր արմատներով կառչած են մարդուն՝ խթանելով նրա արարման մղումը: Ինչպես ուստոպիան, այնպես էլ գաղափարախոսությունը թատերահարթակում առավել հաճախ հայտնվում են սոցիալական ճգնաժամերի ժամանակ, երբ ավելի քան երբեք լուրջ փոփոխությունների կարիք է զգացվում: Մրանք ինչ-որ առումով սոցիալական անոմիայի հաղթահարման ձևերից են, որտեղ գաղափարախոսությունը քաղաքական աշխարհայացքի դեր է կատարում, իսկ ուստոպիան՝ տվյալ սոցիալական տարածության ապագան մոդելավորելու գործիքի: Այլընտրանքային գաղափարների առանցքում սովորաբար հայտնվում է այսպես կոչված նոր միջին խավը՝ հասարակության այն հատվածը, որը փոփոխությունների է ձգտում, հատկապես երբ սոցիալ-քաղաքական վայրիվերումների, նորի հաստատման փուլ է, որը դեռ ավարտին հասցված չէ: Ցանկացած պետությունում՝ լինի կապիտալիստական, ազատական թե սոցիալիստական, իշխանության հիմքը կազմող ճշմարտությունները չունեն վերմարդկային սկիզբ, աստվածային նախաինամության տեսքով չեն երևան գալիս. դրանք ունեն մարդկային՝ բանական ծագում, որոնք ձևակերպվում և ամփոփվում են գաղափարախոսությունների, ուստոպիաների միջոցով: Որպեսզի քաղաքական համակարգը գործառի բնականոն կերպով, անհրաժեշտ է գաղափարական ճշմարտությունների և պետության ներսում պրակտիկայի անընդհատ վերարտադրություն, քանի որ երբ սկսում է չվերարտադրվել դրա հիմնարար գաղափարը, ճեղքվածք է առաջանում եղածի, ներկայի և գաղափարախոսության միջև: Գաղափարախոսության և պրակտիկայի միջև առաջացած անդունդը գնալով խորանում է և դառնում գործող քաղաքական համակարգի քայքայման պատճառ:

Գաղափարախոսությունը համոզմունքներ ձևավորող միջոցներից մեկն է, որն արմատավորված է հասարակական կյանքի բոլոր ոլորտներում: Այն և՛ խանգարում, և՛ օգնում է մարդուն ու հասարակությանը կողմնորոշվելու՝ դառնալով ուղենիշ սոցիալ-քաղաքական կյանքում: Անկախ իր կամքից՝ մարդը գրեթե միշտ գաղափարախոսական գիտելիքի կրող է, օբյեկտիվ և մաքուր գիտելիք գրեթե անհնար է պատկերացնել: Եթե ի սկզբանե հասարակությունը համակված է որևէ գաղափարախոսությամբ, ապա բավականին բարդ է կազմաքանդել այդ գա-

¹ Ортега-и-Гассет Х. Избранные труды. М., 1997, с. 437.

դափարախոսությունը, քանի որ այդպիսով փորձ է արվում վերացնել այն, ինչը ժամանակին իմաստավորում, ուղղորդում էր սոցիալական կյանքն ու կադապարում մարդու վարքը՝ իր ճիշտներում առնելով առհասարակ կյանքը՝ իր բոլոր դրսևորումներով:

Այլընտրանքային աշխարհի նախագծերում միշտ առկա է ուտոպիականը, որը բացում է նոր հորիզոններ, նոր իմաստային համակարգեր, որոնք որոշակիորեն հերքում են այն գաղափարախոսական գիտելիքը, որն առկա է հասարակության մեջ: Որպես այլընտրանք՝ ուտոպիան բավականին հաջողությամբ ներթափանցում է հասարակական տրամադրությունների մեջ և դառնում արմատական փոփոխությունների խթան: Չանգվածային գիտակցության մեջ ներթափանցելու և յուրացվելու դեպքում ուտոպիան դառնում է դրա մի մասն ու քաղաքական, հասարակական ոլորտում վերածվում գործուն ուժի: Այս պարագայում «լուսավոր ապագայի» պատկերով տարված զանգվածները չեն կարող հաշվարկել այն կորուստները, որոնք հնարավոր է հանդիպեն այդ ճանապարհին:

Ինչպես գաղափարախոսությունը, այնպես և ուտոպիան հասարակական գիտակցության մաս են, երկուսն էլ ունեն իմաստաստեղծ գործառույթ և արարում են մի աշխարհ, որն այս կամ այն տեսանկյունից լինելու, գոյելու անհրաժեշտություն ունի: Ուտոպիան սոցիալական նպատակների իրագործման մեթոդներից է, որը ներառում է սպասումների, հույսերի ծովածավալ մի դաշտ: Այն երբեք չի չեզոքացնում կապն իրական աշխարհի հետ, յուրովի իդեալականացնում է դրա որոշ կողմեր՝ ներմուծելով բացակա տարրեր, որոնք չկան ներկայում: Ուտոպիան ընդլայնում է հասարակական գիտակցության սահմանները՝ նախապատրաստելով գիտակցությանն ընդունելու նոր հարացույց և հաստատելու այլընտրանք: Իդեալներ կերտող, երևակայական գեղումներով լցված ուտոպիան ժամանակի ընթացքում ազատվեց գեղարվեստականությունից և փոխարկվեց սոցիալ-քաղաքական ուտոպիական նախագծերի: Ուտոպիայում հասարակական իդեալի վերակերտում կա. անհրաժեշտ իդեալները, որոնք մարդու սեփական կյանքի գնահատականն են, այստեղ հերքվում են կամ ներկայացվում նորովի: Քաղաքական ասպարեզում այս գործընթացը բավականին մոտեցրեց ուտոպիայի և գաղափարախոսության սահմանազրեքը՝ հաճախ բաժանման անշոշափելի գծեր դնելով դրանց միջև: Մի բան պարզ է՝ երկուսն էլ անավարտ նախագծեր են, որոնք սպասում են իրենց ապագայի վերջնակետին: Եթե ժամանակակից աշխարհում տեխնիկական ուտոպիաներն ավելի քան իրագործվել են, և անգամ հարց է այսօր մարդկային միտքն ու երևակայությունը հասցնում են արդյոք ապագայի համար կառուցարկել տեխնիկական այնպիսի նորույթ, որը դեռ բացակայում է, ապա այլ հարց է սոցիալ-քաղաքական ուտոպիան, որը՝ որպես ուտոպիական գիտակցության արտացոլում, երբեմն մնում է

անկատար նախագիծ կամ հայտնվում իրականության և երևակայության միջանցքում խցկված:

Գաղափարախոսությունը մարմնավորում է ստանում քաղաքական և սոցիալական ինստիտուտներում: Այն սուբյեկտի տեղն ու դիրքն ապահովող պրակտիկաների և դիսկուրսների միջոցով որոշարկում է սուբյեկտի բնույթը սոցիալական փոխհարաբերությունների մեջ, ինչպես նաև, պայմանավորված այդ տեղով, նրա համար իմաստավորում աշխարհը: Գաղափարախոսությունը ներքնայնացվում և դառնում է սոցիալական կյանքի բոլոր բաղադրիչների անբաժանելի տարրը՝ հայտնվելով ամենուր՝ սկսած ամենաստորին տիրույթից (գովազդ, հեռուստատեսություն, համացանց, ֆիլմեր, շոուներ) մինչև քաղաքականություն: Հարկ է նկատել, որ պետությունը գործառում է նաև գաղափարախոսության կիրառման շնորհիվ: Քաղաքականությունն ու գաղափարախոսությունը կապված են փոխադարձորեն: Առավել քան նկատելի է, որ գաղափարախոսությունը պայմանավորում, պատճառավորում է քաղաքականությունը, քաղաքական դաշտում տեղի ունեցող վայրիվերումները: Այս դիտանկյունից քաղաքականությունը տվյալ գաղափարախոսությունը կրող համայնքի գործողությունն է՝ գաղափարախոսությունը տարածելու, իրենց շահերը հաստատելու համար: Ստացվում է այնպես, որ քաղաքականության մեջ գործող սուբյեկտը կարիք ունի գաղափարախոսության՝ որպես գործողությունները ուղղորդող, կենտրոնացնող երևույթի:

Շատ հաճախ գաղափարախոսությունը հենվում է գիտական գիտելիքի, սոցիալական փաստերի վրա, թեպետ սոսկ այն խմբի դիտանկյունից, որի շահերը ներկայացնում է: Եվ քանի որ գաղափարախոսության մեջ նույնպես կա իդեալ և միտվածություն դեպի ապագան, ուստի այն պարունակում է ուտոպիականը՝ ստեղծելով անխուսափելի համամիասնություն: Իրականության և ցանկալիի միախառնումը հարթեցնում է գաղափարախոսության և ուտոպիայի միջև եղած տարածությունը, իսկ վերոնշյալներն իրենց հերթին փորձում են երկուստեք կառուցարկել այն, ինչը դեռ գոյություն չունի, բայց ցանկալի է, որ լինի: Պարզապես դրանք հնարավորությունների տեսանկյունից միշտ շահերի բախում են ունենում: Մյուս կողմից՝ և՛ ուտոպիան, և՛ գաղափարախոսությունը ժամանակակից առասպելի տեսք են ստանում, քանի որ ինչպես վերջինս, դրանք ևս ներկայանում են դրական և բացասական կողմերով՝ ուղղված հետ՝ դեպի անցյալը, և միտված դեպի ապագան: Անժխտելի է, որ որևէ իրողություն վերածվում է առասպելի, հենց որ մարդը դրան մեծ նշանակություն, խիստ կարևորություն է հաղորդում: Հետևաբար՝ գաղափարախոսությունը նույնպես կարող է վերածվել քաղաքական առասպելի, որի դերն ու նշանակությունը տարբեր հասարակություններում զանազանվում են: Հասարակությունը կարիք ունի գաղափարախոսությունների և ուտոպիաների, քանի որ դրանցում

առաջադրվում են սոցիալական կյանքին վերաբերող և սոցիումի զարգացման հեռանկարները ներկայացնող բազում հարցերի պատասխաններ:

Գաղափարախոսությունն ու հասարակական հոգեբանությունը խիստ փոխկապակցված և միախառնված են, դրանցից առաջինն անպայմանորեն ներգործում է վերջինիս վրա և խորը փոփոխությունների ենթարկում այն: Սրանք կարծես հասարակական գիտակցության բանական և զգայական կողմերը լինեն: Գաղափարախոսությունը սոցիալական խմբի շահերի դիտանկյունից ներկայացվող արժեքների, իդեալների, նորմերի համախումբ է: Դրա վերաբերյալ տեսական վերլուծություններն առավել մեծ թափ առան հատկապես Կ. Մարքսից սկսած: Ի սկզբանե գաղափարախոսությունը (idea, logos) 18-րդ դարում օգտագործվում էր որպես գաղափարների համակարգերն ուսումնասիրող գիտության ճյուղ, սակայն Կ. Մարքսն ու Ֆ. Էնգելսը դասակարգային պայքարի տեսության շրջանակներում փոխեցին դրա իմաստը: Գաղափարախոսության նկատմամբ այդ շրջանի մտտեցումները հիմնականում բացասական բնույթի են և նույնացնում են այն գիտակցությունը մթագնող երևույթների հետ: Գաղափարախոսությունը համարվում էր իրականությունը քողարկելու լավագույն միջոցը, այսինքն՝ այն, խեղաթյուրելով իրականությունը, առաջ է քաշում ոչ թե խմբին, հասարակությանն անհրաժեշտ իրական շահերը, այլ թվացյալ: Լ. Ալտյուսերի կարծիքով, գաղափարախոսությունը մարդուն իր գոյության պայմանները ներկայացնում է երևակայական ձևով²: Բացասական տրամադրվածությունն այդ երևույթի նկատմամբ պայմանավորված էր այն հանգամանքով, որ դեկավարող դասկարգը վեհացնում և բարձրացնում էր այն գաղափարական հենքը, որը նպաստում էր իր իշխանության պահպանմանն ու ամրապնդմանը: Գաղափարախոսության համոզմունքները հետևողականորեն ներարկվում են հասարակությանը՝ համոզելով մեծամասնությանը, որ ամեն բան լավ է և պետք է շարունակվի նույն կերպ, որ գաղափարները, արժեքներն ու մտածողության կերպը, որը հարմար է իշխող խավին, համապատասխանում է և անհրաժեշտ է մնացյալին նույնպես: Այլ խոսքով՝ ըստ այս մտտեցման՝ մենք գործում ենք «գիտակցվածության» խաբկանքի ներքո. գաղափարական հոսքը ստիպողաբար տեղադրվում է տուփի վերածված մեր ուղեղներում՝ մղելով ցանկալի գործողությունների: Գաղափարախոսության ազդեցության շրջանակները շատ լայն են՝ առօրյա մանրուքներից մինչև լուրջ քաղաքականություն. սա լավ գործիք է հատկապես հմուտ ձեռքերում: Թ. Ադորնոյի պնդմամբ, երբ այդ տեսակի գործիքը հայտնվում է կոնկրետ մարդու կամ խմբի ձեռքում, միշտ էլ գործածվում է այլոց գիտակցությունը թուլացնելու, ճնշելու և ոչ թե հասարակության ազա-

² См. у Альтюссер Л. Идеология и идеологические аппараты государства // <http://magazines.russ.ru/nz/2011/3/al3.html> [10.12.2016]:

տագրման և դրական փոփոխություններ մտցնելու համար: Ըստ այդմ՝ նա գտնում է, որ կապիտալիստական հասարակությունում ցանկացած ապրանք վաճառված լինելու, կապիտալի աճի և օգուտի համար է, ոչ թե մարդկային պահանջմունքների բավարարման: Հետևաբար՝ ամեն բան, անգամ մշակութային ոլորտը բիզնես են գաղափարախոսության քողի ներքո:

Մեկ այլ տեսաբանի՝ Հ. Արենդթի կարծիքով, «գաղափարախոսությունն այն է, ինչ անունն է մատնանշում՝ գաղափարի տրամաբանություն (logic of an idea)»³: Նա ուշադրություն է հրավիրում այն հանգամանքին, որ գաղափարախոսությունները, ելնելով իրենց համապատասխան գաղափարների տրամաբանությունից, խաբկանք են ստեղծում, թե դրանք տիրապետում են պատմության ողջ ընթացքին և դրա թաքնված կողմերին, բացատրություն ունեն ամեն բանի համար, որ կարող են ցուցադրել անցյալի չերևացող անցքերը, ամբողջությամբ պարզաբանել ներկայի հիմնախնդիրներն ու ապագայի անորոշությունները լուծելու ուղիներ առաջադրել⁴: Ստացվում է, որ գաղափարախոսությունը հավակնում է միակ աշխարհայացքի ընդգրկունության. շատերի փոխարեն՝ մեկը, որը նախօրոք տեղյակ է կյանքի նախապատրաստած հնարավոր փորձառություններին: Հ. Արենդթը սա հատկապես ընդգծում էր ամբողջատիրության համար՝ կարծելով, որ գաղափարախոսության հենց այդ կողմն ամենաշատն օգտագործեցին Հիտլերն ու Ստալինը և անկյունաքարային դարձրին իրենց ամբողջատիրության համար⁵:

Կ. Յասպերսը նույն տրամադրվածությամբ նկատում է. «Գաղափարախոսությունը գաղափարների կամ պատկերացումների համակարգ է, որը ծառայում է մտածող սուբյեկտին որպես բացարձակ ճշմարտություն, որի հիման վրա նա ստեղծում է աշխարհի իր սկզբունքների համակարգն ու որոշարկում իր դիրքն այդտեղ այնպես, որ դրանով նա ինքնախաբեություն է իրականացնում, որն անհրաժեշտ է գաղափարախոսությունն արդարացնելու, նրա իրական շահերը քողարկելու համար»⁶: Ըստ նրա՝ սրա հետևանքով, եթե որևէ մտածողություն համարվում է գաղափարախոսություն, այն միանգամից նույնացվում է կեղծիքի, մոլորության հետ: Քաղաքական գաղափարախոսությունը մի տեսակ հավատամքի, նախահամոզումների է վերածվում: Այն հավատալիքների դաշտ է մտնում, քանի որ առաջարկվող գաղափարները, մոտեցումներն ընդունվում են առանց փորձնական, բանական հիմնավորման: Ըստ էության՝ քաղաքական ոլորտում ոչինչ, այդ թվում և գաղափարախոսությունը, չի կարող լինել չեզոք, առանց սոցիալա-

³ Հ. Արենդթ, Մենք՝ փախստականներս, Եր., 2016, էջ 69:

⁴ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 69:

⁵ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 72:

⁶ Ясперс К. Смысл и назначение истории. М., 1991, с. 146.

կան խմբերի շահերի հետ հարաբերակցության: Գաղափարախոսությունը սոցիալական խմբի շահերն առաջ մղելու, քաղաքական գործունեությունն արդարացնելու լավագույն միջոցներից է: Գաղափարախոսական մտածողության պարտադրումը վերացնում է իրականության հետ կապն ու չեզոքացնում է մարդկանց համար փաստի և հորինվածքի, իրականի և խաբկանքի միջև տարանջատումը⁷:

Գաղափարախոսության կեղծությունը երկակի բնույթ ունի. օրինակ՝ եթե մարդը միշտ հավատացել է որևէ գաղափարախոսության, դիցուք՝ կոմունիստականին, դա չի նշանակում, որ նա կեղծ է ապրել: Այն կեղծ է այն պարագայում, երբ ըմբռնվում է որպես իմաստների համախումբ, որն աշխարհը թյուր կերպով է իմաստավորում՝ աղավաղելով այդտեղ տիրող հարաբերություններն ու ընդհանրապես սոցիալական իրականությունը: Լուսավորականությունն ու արդիականությունը հետևանքն էին այն բանի, որ մարդը գիտակցել էր իր մտածող էակ լինելն ու նաև այն, որ հենց ինքը կարող է իմաստներ ստեղծել: Իսկ երբ մարդը չի ունենում սեփական դիսկուրս, նա դառնում է կեղծ գիտակցության կրող, վերջինիս էլ սնում է գաղափարախոսությունը: Գաղափարախոսությունը գերներծծված է քաղաքական գաղափարներով և ձգտում է էլ ավելի ամրապնդել իշխող համակարգի դիրքերը: Պարտադիր չէ, թերևս, որ գաղափարախոսությունը կեղծ կամ ճշմարիտ գաղափարներ, պնդումներ ներառի. հաճախ հասարակության մեջ արդեն իսկ առկա արժեքային կողմնորոշիչները կարող են այն խեղաթյուրել և հանգեցնել բացասական հետևանքների:

Գաղափարախոսություններն ստեղծվում են ինքնաբերիկ՝ առաջարկելով կաղապարներ, հաճախ մարդկային գիտակցությունը ցանկություն էլ չունի դուրս գալու: Գաղափարախոսությունն անհրաժեշտ է չտեսնելու համար այն, ինչն իրականում գոյություն ունի: Ստացվում է այնպես, որ շատ հաճախ մարդու ներքին խաբկանքներն ավելի են իրեն դուր գալիս, քան իրական իրերի կարգը: Մովորաբար գաղափարախոսությունը վերածվում է պետական առասպելի, որը շատ լավ մտնում է, ներծծվում հասարակության պատկերացումների մեջ:

Գաղափարախոսության և ուտոպիայի նկատմամբ մոտեցումները շատ բազմազան են. տարբեր մտածողներ սեփական տեսանկյունից են ներկայացրել դրանց դերն ու նշանակությունը հասարակական կյանքում: Նրանցից մեկն էլ Կ. Մանհեյմն է, ով առաջադրել է ուտոպիայի և գաղափարախոսության տարանջատման յուրօրինակ մեխանիզմ, որն այլ դիտանկյուն մտցրեց արդեն իսկ առկա ուսումնասիրությունների մեջ: Նա առանձնացնում է կեցության նկատմամբ այնկողմնային պատկերացումների երկու խումբ՝ գաղափարախոսություն և ուտոպիա: Բացատրելով այնկողմնայնության իր ըմբռնումը՝ նա նկատում է.

⁷ Տե՛ս **Հ. Արենդթ**, նշվ. աշխ., էջ 77:

«Իրապես գոյություն ունեցող» կենսական ցանկացած կառույց պարուրված է պատկերացումներով, որոնք հարկ է անվանել «կեցության նկատմամբ այնկողմնային», «անիրական», քանի որ տվյալ հասարակական կարգում դրանք չեն կարող իրագործվել, ինչպես նաև այն պատճառով, որ տվյալ սոցիալական կարգի պայմաններում անհնար է դրանց համապատասխան ապրելն և գործելը»⁸: Այսինքն՝ դրանք ոչ մի կերպ չեն համապատասխանում այդ շրջանում առկա կենսական կառույցներին: Պատմական գործընթացի մեջ ուտոպիականն ու գաղափարախոսականը չեն հակադրվում մաքուր վիճակով: Ուտոպիայի և գաղափարախոսության տարբերակման համար կարելի է առանձնացնել մի ստույգ չափորոշիչ՝ «իրականացումը»: «Գաղափարախոսություններ են այն գաղափարները, որոնք, ինչպես արդյունքում պարզ դարձավ, որպես քողարկող պատկերացումներ, պարզապես անցել են վերացող կամ ձևավորվող հասարակական կարգի վրայով, իսկ հարաբերական ուտոպիաներ են այն գաղափարները, որոնք գալիք հասարակական կարգում կյանքի են կոչվել»⁹: Ուտոպիայի ըմբռնումը պարտադիր կապված է իշխող և այդ խավի հետ հակասություններ ունեցող մարդկանց ընկալումների հետ: Տվյալ սոցիալական համակարգը ներկայացնողների համար ուտոպիական են բոլոր այն պատկերացումները, որոնք իրենց ընկալումների դիտանկյունից անհնար է իրագործել: Հեղինակը չի ժխտում, որ ուտոպիաները նույնպես կարող են սկզբունքորեն անիրագործելի լինել, բայց կարևոր է համարում, որ կոնկրետ սոցիալական կարգի աշխարհընկալման համար իրենց պատկերացումներին չհամապատասխանող գաղափարները միշտ էլ կլինեն ուտոպիական՝ անիրականանալի լինելու տեսանկյունից: Ըստ էության՝ գաղափարախոսությունն իշխող և առկա սոցիալական իրադրությունից գոհ խավինն է, իսկ ուտոպիան՝ ոչ իշխանական, նորին ձգտող և այլ սպասումներ ունեցող, կարգի դեմ պայքարող խավինը: Եվ ուրեմն, գաղափարների ուտոպիականությունն ընդգծում են իշխող շերտի ներկայացուցիչները, ովքեր սոցիալական կարգի հետ լրիվ համաձայն են, իսկ գաղափարախոսականությունը՝ վեր բարձրացող խավի անդամները, ովքեր դեմ են առկա կարգերին և իրենց զբաղեցրած դիրքին¹⁰: Ըստ Կ. Մանհեյմի՝ ուտոպիական կարելի է համարել իրեն շրջապատող «կեցության» հետ անհամապատասխանության մեջ գտնվող այն կողմնորոշումը, որն իրականանալիս քանդում է տվյալ ժամանակահատվածում տիրող իրերի կարգը¹¹, այսինքն՝ այն գոյություն ունեցող կեցության կազմաքանդումն է: Այնկողմնայնությունը հատկապես դրսևորվում է, երբ արդեն իսկ եղածը չի վերարտադրվում, այլ առաջ է

⁸ Мангейм К. Идеология и утопия. М., 1994, с. 166.

⁹ Նույն տեղում, էջ 175:

¹⁰ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 174:

¹¹ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 164:

քաշվում նորը: Նա մատնանշում է այն հանգամանքը, որ քանի դեռ կոնկրետ պատմական կեցությունն այնկողմնայնացնող պատկերացումները միաձուլվում են այդ շրջանի աշխարհի պատկերի հետ, դրանք ուտոպիաներ չեն, այլ գաղափարախոսություններ և վերափոխիչ ազդեցություն չունեն:

Ընդհանրացնելով ասվածը՝ Կ. Մանհեյմը գաղափարախոսություն է համարում կեցության նկատմամբ այնկողմնային այն պատկերացումները, որոնք փաստացի երբեք չեն իրագործվում, չնայած առանձին մարդիկ հաճախ լրիվ անկեղծորեն առաջնորդվում են դրանցով՝ որպես իրենց վարքի դրդապատճառ, սակայն իրականացման ընթացքում գաղափարախոսությունները, որպես կանոն, խեղաթյուրվում են¹²: Ինչպես վերը նշվեց, ուտոպիաները նույնպես կեցության նկատմամբ կրում են այնկողմնային բնույթ, քանի որ դրանք ևս հիմնված են իրական կեցության մեջ գոյություն չունեցող տարրերի վրա, սակայն դրանք գաղափարախոսություններ չեն, քանի որ իրենց հակազդեցությամբ կարողանում են վերափոխել պատմական իրականությունը՝ մոտեցնելով այն իրենց պատկերացումներին¹³: Հեղինակը «ուտոպիա» եզրույթն օգտագործվում է հարաբերական իմաստով, այսինքն՝ ուտոպիա, որը հաստատված սոցիալական կարգի ներկայացուցիչների համար թվում է բացարձակ անիրականանալի: Եվ քանի որ ուտոպիականի կոնկրետ սահմանումը միշտ պայմանավորված է միայն զարգացման որոշակի փուլով, ապա այսօրվա ուտոպիաները կարող են որևէ սոցիալական տարածությունում դառնալ վաղվա իրականությունը: Կ. Մանհեյմի համար ուտոպիան հնարավոր փոփոխության հույս է, իսկ գաղափարախոսությունը՝ քաղաքական գաղափարներով սնուցվող և պետական համակարգից ոգեշնչված երևույթ: Ուտոպիան միտված է քանդելու իշխող իրերի կարգը:

Իհարկե, անհամեմատելի են տարբեր դարաշրջանների հասարակական պատկերացումները, որոնց համապատասխան փոխվում են նաև ակնկալիքներն ու պահանջումները սոցիալական աշխարհի կառուցարկումից: Կարևոր է, որ այդ կառուցարկվող սոցիալական աշխարհը հասարակության համար լինի հասկանալի և կանխատեսելի: Գաղափարախոսությունները չեն լինում մեկընդմիջտ տրված և հավերժ, ժամանակի հոսքում փոփոխվում են սոցիալական իրականության վերաբերյալ պատկերացումները, պահանջները, քաղաքական շահերն ու նպատակները, ինչի հետևանքով ժամանակին տիրապետող գաղափարախոսությունը դառնում է մնացորդային, այսինքն՝ դրանից մնում են միայն որոշակի տարրեր, որոնք դեռ պահպանվում են ներկայում (օրինակ՝ խորհրդային վերապրուկները մեզանում), իսկ նորերը դեռ ձևավորման փուլում են և ընթացքում տեղավորվում են տիրա-

¹² Տե՛ս նույն տեղը, էջ 166:

¹³ Տե՛ս նույն տեղը, էջ 167:

պետող գաղափարախոսության մեջ կամ դառնում տիրապետող: Տարբեր գաղափարախոսությունների միջև պայքարը մշտապես շարունակվում է, իշխանության ձգտող խավն էլ ավելի գայթակղիչ և համոզիչ գաղափարախոսություններ է ներկայացնում, իսկ արդեն իշխողն իր հարատևությունն ու դիրքն է փորձում պահպանել՝ զարգացնելով իր առաջարկությունների համակարգը: Իշխող խավը ջանք չի խնայում իմաստաստեղծ գործառույթը պահպանելու համար, այսինքն՝ իրականացնում է սոցիալական իրականության կողմերի վերասահմանման գործառույթ:

Ս. Ժիժեկն առանձնացնում է գաղափարախոսության երեք մակարդակ՝ գաղափարախոսությունը որպես ուսմունք, որպես համոզմունք և որպես ծես: Գաղափարախոսությունն ուսմունք է այնքանով, որքանով այն մեկնաբանող և վերլուծող որոշակի տեսություններ կան: Օրինակ՝ ազատականությունը, որի հիմքը անգլիացի փիլիսոփա Ջոն Լոկի որոշ փիլիսոփայական հայացքներն են: Այնուհետև, մի փոքր ավելի ցածր մակարդակում գաղափարախոսությունը վերածվում է որոշակի կառույցների, այսինքն՝ դառնում է հենարան որոշակի համոզմունքների համար: Ազատականության դեպքում դա կլինեն ազատ շուկան, ազատ մամուլը, ժողովրդավարական ընտրությունները և այլն: Եվ վերջապես՝ ծեսի մակարդակում, երբ գաղափարախոսությունը ներքնայնացվում, դառնում է մեր ինքնությունը: Որպես ազատական աշխարհայացքի ներքնայնացման օրինակ նա մատնանշում է, թե ինչպես է մերօրյա հասարակությունում մարդը կարծում, որ ինքն ազատ և ինքնուրույն մտածող անհատ է:

Շրջապատող իրականության հերքումն ու վերակառուցումն ուստոպիայի մենաշնորհներից են: Էական նշանակություն ունի այն հանգամանքը, որ ուստոպիան նպաստում է սոցիալական իրականության մտային պատերի փլուզմանը, ինչի շնորհիվ այն հաճախ նախապատրաստում է հեղափոխության, սկզբնապես գոնե գիտակցության ոլորտում: Այս հանգամանքը նպաստում է գիտակցության հորիզոններում նոր սոցիալական իրականության կառուցարկմանը, ինչը կարող է հանգեցնել իրական կյանքում կատարվող գործողությունների: Ձևավորվելով հակասությունների հորձանուտում՝ ուստոպիաները ներկայացնում են կայունության մոդելներ, որոնք ներկայի միջով ձգվում են դեպի ապագա:

Ուստոպիան իրականությունը հարցականի տակ դնող, այլ սոցիալ-քաղաքական մթնոլորտ ստեղծող, դեպի հեռուն տեսնելու հնարավորություն ընձեռող սոցիալական նախագիծ է, ինչը հաճախ հնարավոր չէ գտնել գաղափարախոսության նախագծում, որն ապահովում է որևէ ծրագրի իրագործումը «այստեղ և հիմա»: Այս պարագայում էական չէ, թե ինչպիսի մեթոդներով է դա արվում՝ մանիպուլյացիայի՞, թե՞ իրական հավատի և հույսի ներշնչման շնորհիվ. լավի և վատի միջ-

նագծի աներևույթ լինելը հատուկ է գաղափարախոսությանը, որը կատարում է իր գործառույթն առավելապես ներկայում, ոչ թե ապագայում:

Ներկան տարուբերելու և նոր կայունությունն արարելու ակնկալիքով՝ աշխարհի պատկերը փոխող նախագծերը դեռ ունեն ասելիք: Ուտոպիան իրականությունը, աշխարհը փոխելու խնդիր է առաջ քաշում, իսկ գաղափարախոսությունը, պահպանելով եղածը, նորոգում է միայն որոշ անցքեր՝ այնուամենայնիվ թողնելով բաց հատվածներ, որոնցում միջանցիկ քամին կարող է տեղաշարժեր կատարել այս կամ այն ուղղությամբ՝ կախված տվյալ գործող ուժի շահի բնույթից:

Ուտոպիայի պարագայում անհնարին է բավարարվել ներկայով, իսկ ներդաշնակությունն ապահովելը ենթադրում է թեկուզ առկայի հետ անհամաչափելի, բայց ապագայի կոնկրետ տեսլականի ստեղծում: Այն հարցը, թե ապագայի այդ **տեղը (topos)** կմնա **տեղ**, որն այդպես էլ իրականում չի լինի, թե կփոխարկվի երջանիկ **տեղի**, որն այս կամ այն չափով համապատասխանում է այն աշխարհին, որը **պետք է լիներ** և ակնկալվում էր գոնե մեծամասնության կողմից, ժամանակի և եղած հնարավորությունների ճիշտ օգտագործման ու կանխատեսման խնդիր է: Սրան ի հակադրումն՝ գաղափարախոսությունն առկա հնարավորություններն ամեն կերպ ծառայեցնում է որևէ կոնկրետ նպատակի շահերին՝ միաժամանակ չառաջարկելով որևէ այլընտրանք: Քաղաքակրթությունն ամեն բան արել է այլընտրանքներն ու թվացյալ անիրագործելին հերքելու և բնաջնջելու համար, սակայն առանց դրա անհնար է պատկերացնել մարդուն՝ կանգնած պատմության բեկումնային շրջադարձերի շեմին, որոնց խառնարանում է՛լ ավելի են երևում պատմության ընթացքը փոխած և փոխել ցանկացող գաղափարները:

Առանց գաղափարախոսության հենակների՝ դեպի աշխարհի հանվող հայացքը չափազանց հիասթափեցուցիչ կլիներ: Այն պետք է մարդուն իրականությունը սեփական ցանկությամբ մշուշապատելու համար: Ուտոպիան նույնպես ունի իդեալականացնող և իրականությունից հեռացնող բնույթ, սակայն միշտ իր առջև դնում է իրականությունը բացեիբաց ցուցադրելու խնդիր՝ փորձում է մարդու համար բացահայտել այն իրականությունը, որում նա ապրում է:

Նոր աշխարհի ստեղծելու մարդկային մղումը հավերժ է: Ներկան վիճարկելու և ապագայի տեսլական արարելու միջոցով իրականությունից մեկ քայլ վեր կանգնելն ու այն վերակառուցարկելը կյանքի շարունակման գրավականն են: «Վիճարկումը իրականությունից դուրս ձևավորում է իդեալական աշխարհի մոդել (ուտոպիա), որի գոյության իրավունքի համար մարդիկ ինքնակամ զոհողությունների են դիմում»¹⁴:

¹⁴ **Է. Ա. Հարությունյան**, Համատեքստի հերթափոխը. վիճարկումը իբրև անհնարինի հաղթահարման կամազդակում, «Բանբեր Երևանի համալսարանի. Փիլիսոփայություն, Հոգեբանություն», № 2, Եր., 2016, էջ 15:

Կ. Մանհեյմի դիտարկմամբ՝ եթե մի օր աշխարհում բացարձակապես չլինեն գաղափարախոսություններ և ուտոպիաներ, ապա չի լինի նաև զարգացում, ամեն բան ավարտված կլինի, և տեղի կունենա կրկնօրինակման հարատև գործընթաց, ինչը վերջնականապես կսպանի մարդկային կամքը: Նորը արարելու, գեղագիտական աշխարհակերտմամբ առաջ նայելու և գեղեցիկը վերակերտելու կամքը կանհետանա:

Ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների նկատմամբ հավատն ու սպասումներն ավելի ընդգծված էին արդիականության շրջանում, իսկ մեր օրերում՝ հետարդիականության փուլում, արդեն նվազ վստահություն կա դրանց հանդեպ, քանի որ այդ ծրագրերի որոշակի իրականացում և տապալում է տեսել մարդը, ով այլևս չի ցանկանում նորի նախագծում, քանի որ անդադար ստիպված է ապրել նոր իրականությունում, որին չի հասցնում հարմարվել և իմաստավորել կատարվողը: Թեև ուտոպիաների և գաղափարախոսությունների կարիքն այս իմաստով կորչում է, բայց դրանք արարելու մղումի պարպումը հանգեցնում է կենսիմաստային կողմնորոշիչների կորստին, պատմական որևէ ուղով ընթանալու անորոշությանը: Հետարդիականությունը հերքում և անվստահություն է հայտնում մետապատումների նկատմամբ, որոնք ստանձնում են ներկայի իմաստաստեղծ դերը, տալիս դրա վերաբերյալ համընդգրկուն պատկերացումների մի համակարգ: Սակայն, որքան էլ հերքենք դրանց դերը, միաժամանակ պետք է ընդունենք, որ ներկան մեզանում կառուցարկված է որոշակի պատումների միջոցով:

Ցանկացած վերջ ներունակ է նորը ծնելու, իսկ այդ ծնունդի համար նոր այլընտրանքներ են անհրաժեշտ: Հնարավորի և անհնարի նի փնտրտուքներում մարդկային ցեղը երբեք կանգ չի առնում, գուցե այդ սահմանագիծը երբեք էլ չպետք է հստակ լինի, որպեսզի նոր բացվող հորիզոնների լույսը միշտ տեղ ունենա ներս թափանցելու:

Բանալի բառեր - ուտոպիա, գաղափարախոսություն, ուտոպիական նախագիծ, սոցիալական իրականություն, ապագա, այլընտրանք, սոցիալական նախագիծ, հասարակական գիտակցություն

МЕРИ МИКАЕЛЯН – Соотношение идеологии и утопии. – Для организации и регулирования жизни за многие столетия разработаны многочисленные проекты, которые так или иначе влияют на мировоззрение человека и его жизненную позицию. Попытки осмыслить социальную реальность всегда соотносятся с представлениями о том, какой она должна быть. Этим и обусловлены всевозможные утопии и идеологии. В статье рассматриваются сходства и различия утопии и идеологии, их место и роль в общественной жизни. Та и другая как мешают, так и помогают человеку ориентироваться в общественно-политической жизни.

Ключевые слова: утопия, идеология, социальная реальность, будущее, альтернатива, социальный проект, общественное сознание

MERI MIKAYELYAN – *The Correlation of Ideology and Utopia.* – For centuries, numerous projects have been raised for the organization and regulation of life which somehow affect human's perception of the world and his position in life. The attempts to comprehend the social reality are always mixed with ideas on what it **should be**. And from here derives continuous highlighted utopias and ideologies uninterrupted parade. In the article, similarities and differences of utopia and ideology, as well their place and role in the social life have been considered. Simultaneously, utopia and ideology both prevent and assist the human and society in orientating through becoming a landmark in the social and political life.

Key words: *utopia, ideology, utopian project, social reality, future, alternative, social project, social consciousness*